

PÕLLUMAJANDUSE AJALOOST

KARJAKONTROLI AASTARAAMATUD

E. Lokk

Karjakontroll hakkas Eestimaal levima selle sajandi alguses, kuid karjakontrolli andmete süstemaatilise trükis avaldamiseni jõuti 20ndatel aastatel. *Eesti kontrollühisuste I aastaraamat* ilmus 1924. a. Põllumajanduse Peavalitsuse väljaandena ja sellesse olid koondatud kontrollandmed 1920...1923. aasta kohta. Aastaraamatute koostamise ja väljaandmise mõtte avab I raamatu sissejuhatuses selle koostaja, karjakontrollinspektor K. Kosenkranius, kes kirjutab: *Käesolev kontroll-ühisuste aastaraamat on esimene sellesarnane katse, kus Eesti kontroll-ühisuste andmeid süstemaatiliselt on püütud koondada ja avaldada jäädava ülevaate saamiseks kontroll-ühisuste liikumise ja töötajajärgede kohta.*

Et see aastaraamat oli karjakontrolli kui tegevuse arenemise kohta esimene ülevaade, siis oli sinna peale arvandmete paigutatud ka lühike ülevaade kontrollühisuste liikumise kohta üldse ja nende tegurite kohta, mille kaudu seda liikumist arendati. Ühtlasi avaldab koostaja teatavat kahtlust esimeste aastate (1920...21 ja 1921...22) andmete usutavuse suhtes. Tunduvalt tõepärasemaks muutuvad andmed alates 1922...23. kontrollaastast, s.o. ajast, kui juba rakendati kohtadel kontrollassistendite töö kontrollimist kontroll-instruktorite poolt.

Statistilised kokkuvõtted koguti kahel teel. Esiteks iga kuu kontrollühisutelt saadud kuuandmete kokkuvõtete ja teiseks kõigi kontrollühisuste üksikute karjade aasta kokkuvõtete järgi.

Järgnevates aastaraamatutes jätkati andmete avaldamist sarnaselt I aastaraamatuga, kuid igas uues raamatus on täiendusi ja muudatusi, muutusid ka koostajad ja väljaandjad. Sisu järjestuses on ühtluse mõttes silmas peetud eelmisi aastaraamatuid. Sellisel täiendustega esialgsel kujul ja formaadis, eraldi iga aasta kohta, ilmusid 23 aastaraamatu köidet (kontrollaastad 1920...1945).

II aastaraamatu kohta on märgitud, et kõik statistilised andmed ja kokkuvõtted on saadud kohtadelt kontroll-inspektorite kaudu, kes on andmed kontrollinud ja parandanud, st. on juba kohtadel vaadanud, et assistentide poolt tehtud kokkuvõtted vigadeta oleksid ja tõelistele oludele vastaksid. II aastaraamatu üldosas tuuakse ka kontrollühisuse normaalpõhikiri, mis oli põllutööministri poolt kinnitatud 15. juulil 1924. a.

Uuendusi andmete esituslaadi ja käsitluse aastaraamatutes tõi noor A. Vask, kes koostas neid 1927...1931 (VI, VII, VIII ja IX köide), olles samal ajal Karjakontrollühingute Liidu karjakontrollsekretär, hiljem Talumajandusnõuande Büroo Karjakontrollitalituse juhataja. Olgu veel märgitud, et A. Vask oli hiljem väljapaistev teadlane põllumajandusloomade söötmise alal, põllumajanduskandidaat. Nii on VI aastaraamatus (Tln., 1928) kui ka edaspidi loetavuse ja üldarengu jälgimise kergendamiseks kasutatud diagramme, kus

on toodud lisaks mõningaid võrdlusandmeid naabermailt.

VII aastaraamatus (Tln., 1929) pöörab koostaja A. Vask enam tähelepanu lehmade söödakulutuse senisest täpsemale esitamisele. VIII aastaraamatus (Tln., 1930) on oluliseks täienduseks tähtsamate tabelite, samuti tiitellehe ja sisukorra varustamine ingliskeelse tõlkega. VIII aastaraamatu ilmumine ületas kiiruse poolest kõik eelmised – eessõna on dateeritud septembris 1930, kusjuures tuleb silmas pidada, et kontrollaasta vahetus oli 1. juulil.

VII...IX aastaraamatu väljaandja on Talumajandusnõuande Büroo, X...XVII köitel – Põllutöökoda. X...XVI aastaraamatu koostas karjakontrollsekretär A. Ruderström. Tema on andmete avaldamise ulatust laiendanud söödakulutuste osas. Eelmistes aastaraamatutes piirdui vaid üksikkarjade kogu- ja jõusöödakulutuse avaldamisega. A. Ruderström märgib: *Söödakulutuse üksikasjalik avaldamine on eriti tähtis praeguse majandusliku surutise ajal, kus ostusöötade kasutamine madalate piimahindade tõttu raskendatud ja karja söödatarbe rahuldajaiks omamajapidamisest saadud söödad.*

XIV aastaraamatus (Tln., 1936) on esmakordselt lisana uurimus meie eliitduraamatusse võetud pullide piimajõudlusomaduste pärilikkuse kohta.

Viimane Eesti Vabariigi esimese iseseisvuse ajal ilmunud aastaraamat (XVII köide, Tln., 1940) on koostatud A. Ruudvere poolt. Vaatamata okupatsioonidele ja sõjale suudeti koostada (A. Ruudvere) ja trükkida järjepidevalt ka kolm järgmist köidet (XVIII, XIX ja XX). Muutusid keeled ja väljaandjad asutused. Nii kasutati tiitellehel ja tabelites eesti keele kõrval inglise keele asemel vene või saksa keelt. 1941. a. ilmunud XVIII köite andis välja Põllutöö Rahvakomissariaat, XIX ja XX Majandus- ja Rahandusdirektoorium.

Teine maailmasõda avaldas väga laastavat mõju karjakontrollile. Karjad jäid väiksemaks. Paljud kontrollringid katkestasid töö. Nii tuli 1944/45. aastal karjakontrollitööd praktiliselt uuesti alustada. Sõjaeelse perioodi kõrgseis Eesti karjakontrollitöös saavutati 1939/40. kontrollaastal. 1940. aasta 1. juuliks tõusis kontrollialuste lehmade arv 71 692-ni ehk 16,3%-ni lehmade üldarvust. Töötas 388 kontrollringi ja kontrolli all oli 10 256 karja. Suurim keskmine toodang saadi 1938/39. kontrollaastal, kui 8716 karja 63 634 aastalehma andsid piima 2950 kg, 110 kg piimarasva rasvasisaldusega 3,73% (XVII aastaraamat, Tln., 1940).

Enam kui kaheaastase vaheaja järel ilmus 1947. a. karjakontrolli aastaraamatu XXI köide (kontrollaastad 1942/43). Selle andis välja Loomakasvatuseministeerium ja koostas nimetatud ministeeriumi jõudluskontrolli osakonna juhataja B. Rätsep. Koostaja kirjutab, et 1942/43. kontrollaastal sõjaaegsetes oludes toimunud karjakontroll ei olnud eriti tulemusrikas. Oli palju tegureid, mis halvasid edukat piimakarjakasvatust ja sellega käsikäes käivat karjakontrolli. Edasi kirjutab B. Rätsep: *Et karjakontrolli teostamine siiski edasi käis, tuleb panna päämiselt meie karjapidajate teadlikkuse arvele. Aastate vältel karjakontrollitöö abil saavutatud tulemused piimakarjapidamise edendamisel ja veiste tõuaretusel on niivõrd ulatuslikud, et mõningate kitsaste aegade saabudes karjakontrollist ei loobutud kergel käel.*

Karjakontrolli aastaraamatute XXII (Tln., 1948) ja XXIII köide (Tln., 1949), mis sisaldasid vastavalt 1943/44. ja 1944/45. kontrollaasta andmeid, andis välja Eesti NSV Põllumajandusministeerium ja vastutav toimetaja oli E. Laanela.

XXIII köitega lõppes Eesti karjakontrolli aastaraamatute ilmumise ja

andmete avaldamise üks etapp. 1945. a. juunis, s.o. 1944/45. kontrollaasta lõpul, töötas 185 kontrollringi, mis teenidasid 3633 karja 16 696 lehmaga. Lehmade üldarvust oli kontrolli all 7,6%. See oli kontrollaasta, kus enne Eesti põllumajanduse täielikku kollektiviseerimist eksisteerisid ja sealjuures valdava osa kontrollialustest lehmadest moodustasid veel talulehmad. Nii kuulus 1944/45. kontrollaastal kogu kontrollialustest karjadest ja lehmadest (protsentides)

	karju	lehmi
talumajandeile	95,5	81,7
abimajandeile	3,1	7,4
sovhoosidele	1,1	7,5
õppe- ja katsemajandeile	0,3	3,4

Järgneva 15 aasta kohta, s.o. kuni 1960. aastani, karjakontrolli andmeid Eesti trükis ei avaldatud. Järgmistes aastaraamatutes, alates XXIV- (Tartu., 1962) kuni LII-ni (Tln., 1989), enam talukarjade andmeid ei ole, sest puudusid talud. Olemas olid küll eraisikute lehmad, kuid neid ei kontrollitud. Sellel perioodil moodustasid põhiosa kolhooside ja sovhooside lehmad. Uuesti alustati talukarjade ja individuaalloomapidajate lehmade karjakontrolli (jõudluskontrolli) taasorganiseerimist 1989. aastal. Esimesed andmed on toodud väljaandes *Veiste jõudluskontrolli tulemusi 1989* (Tln., 1991).

1961 a. asutati Eesti Loomakasvatuse Instituudi juurde jõudluskontrolli laboratoorium (juhataja A. Heinvee), kuhu hakati koondama peale karjakontrolli (mida nüüdsest nimetati jõudluskontrolliks) ka teiste põllumajandusloomade ja -lindude jõudlusandmeid. Esialgu koordineeris ja juhendas meetoodiliselt seda tööd instituudi teadlastest moodustatud jõudluskontrolli kolleegium koosseisus A. Mölder ja liikmeteks A. Vask, A. Ilus, H. Väljaots ja A. Heinvee.

Pärast 15-aastast vaheaega ilmuski 1962. a. trükist Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi väljaandel järgmine aastaraamatu köide, s.o. XXIV, mis sisaldab 1960. kontrollaasta andmeid. Sellest ajast (1960. a.) kuni 1992. aastani, see on 33 aasta jooksul koostati veiste jõudluskontrolli aastaraamatute käsikirjad Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudis ning need ilmusid ka regulaarselt trükis. Nii ilmusid ELVI teaduslike tööde kogumikuna *Jõudluskontrolli aastaraamatu XXIV...XXVIII* köide (kontrollaastad 1960...1964) ja *Karja või veiste jõudluskontrolli aastaraamatu XXIX...XXXIX* (1965...1975) ning eraldi väljaandena *Veiste jõudluskontrolli tulemusi* aastaraamatu XL...LIII köide (1976...1989). Viimased instituudis koostatud aastaraamatud, LIV...LVI (kontrollaastad 1990...1992), on ainult käsikirjadena ja nendega saab tutvuda EPMÜ Loomakasvatuse instituudi raamatukogus.

Andmete võrreldavuse huvides säilitati põhiliselt varasem näitajate esitamise süsteem ja analüüsi meetoodika. Muutunud oli kontrollaasta arvestusperiood. Varem kestis arvestusperiood 1. juulist kuni 30. juunini, nüüd käsitati kontrollaastana kalendriaastat, s.o. perioodi 1. jaanuarist 31. detsembrini.

Aja määrgina tulid juurde uued teemad. Aastaraamatutes avaldati kokkuvõtteid veiste kunstlikust seemendusest, andmeid seemenduspulvide kohta ja nende järglaste järgi hindamise tulemusi, seda nii piima- kui lihajõudluspärilikkuse osas. Hiljem, 70ndate aastate lõpul lisandusid veiste põlvnemisandmete õigsuse kontrolli tulemused. Nende küsimustega tegelesid mitmed instituudi teadlased, kes oma uurimistöö tulemusi siin avaldasid.

XXIV kõite koostasid A. Heinvee ja A. Vask. Viimane, nagu eespool on märgitud, oli varem mitme aastaraamatu koostaja ja omas seega sellel alal suuri kogemusi. A. Heinvee koostas veel ka järgnevad 4 kõidet, s.o. kuni 1964. (kaasa arvatud) kontrollaastani.

1961. a. moodustatud jõudluskontrolli laboratoorium lõpetas oma tegevuse 1966. a., kui kontrolli all oli juba enamik kolhooside, sovhooside ja teiste riiklike majandite lehmadest ning üle poole kõigist lehmadest. Viimane ei näita küll karjakontrolli mahu suurenemist, vaid erakätes olevate lehmade arvu vähenemist, kuna teatavasti karjakontrolli tehti ainult majandite lehmadel.

Veiste jõudluskontrolli kokkuvõtete tegemist ja aastaraamatute avaldamist jätkas ELVI veisekasvatuse, hiljem aretusosakond. Nendes osakondades juhtisid ja korraldasid seda tööd H. Idarand ja L. Schneider. H. Idarand oli 27 aastaraamatu (XXIX...LVI) koostaja või üks koostajaist. XXIX kõite kokkupanemisest võtsid peale H. Idaranna osa veel L. Vaher, A. Vask ja H. Sihver ning XXXVI–LII kõite koostamisel osales L. Schneider. Pikka aega kogusid ja kontrollisid aastaraamatu jaoks andmeid zootehnikud H. Sihver, L. Pechter ja H. Piiskop. H. Idaranna koostatud on ka jõudluskontrolli rakendamise meetodilised juhendid (Tln., 1969, Tln., 1981 ja Tln., 1993).

Eesti Loomakasvatuse Instituudis koostati jõudluskontrolli aastakokkuvõtted esialgu majanditest saadud kuuaruannete (1960...1969), edasi masinarvutusest saadud kvartali- ja aastaaruannete (1970...1982) ning aastaaruannete (1983...1992) põhjal. Et kogu piimakarjakasvatuse algarvestus läks järk-järgult üle masinarvutusele, läks sellele süsteemile üle ka karjakontrolli algarvestus ja kokkuvõtete tegemine. 1985. a. alates kasutati kontrollaasta kokkuvõtete tegemisel aastaaruandeid-tabulogramme, mis koostati ELVI andmetöötluse osakonnas. Otse majanditest sai instituut vastaval vormil raamatupidamise andmeil karjade söödakulutuse.

Mõningase ülevaate kontrollkarjade toodangu kujunemisest ja söödakulutusest käsitletud perioodil (aastal 1921/22...1992) annavad tabelis toodud andmed.

Tabel. Kontrollkarjade keskmine toodang ja söödakulutus kontrollaastate järgi

Kontroll- aasta	Karjade arv	Aasta lehmade arv	Toodang aastalehma kohta			Aastalehma kohta sü
			piima kg	piimarasva kg	rasva %	
1921/22	329	4884	1650	59	3,55	1985
1939/40	9524	67958	2658	98	3,70	2526
1944/45	2609	11834	2350	89	3,80	2341
1960	549	114051	2897	107	3,71	2807
1970	497	220484	3252	120	3,70	3514
1980	303	262451	3626	141	3,89	4026
1989	327	258975	4276	170	3,98	4489
1992	429	211909	3545	141	3,98	3810

1993. aastast on veiste karjakontrollialane töö ja vastavate kokkuvõtete tegemine Vabariikliku Jõudluskontrolli Keskuse kompetentsis.